

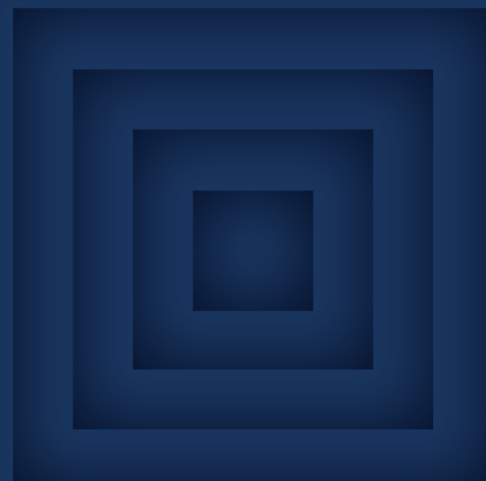
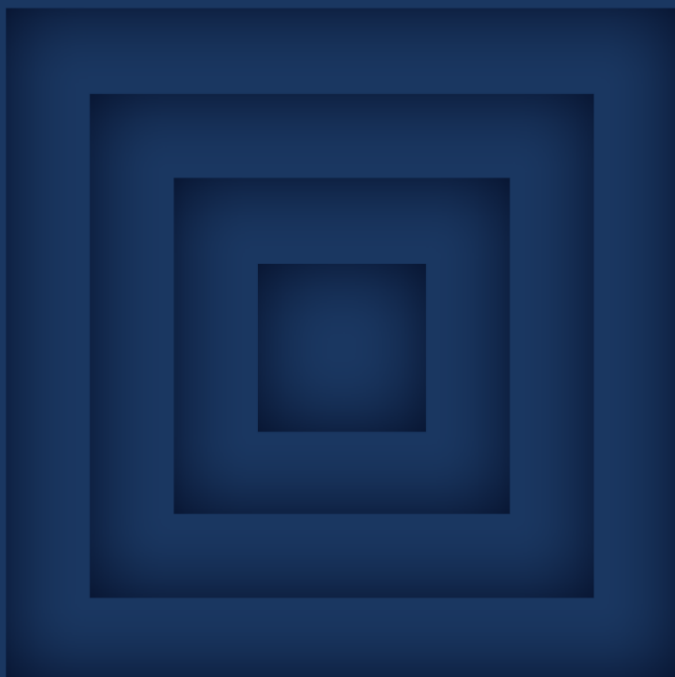
De Nederlands-Chinese Agri-Food praktijk

Conclusies en aanbevelingen naar aanleiding van Ronde Tafels
met de Agri-Food Business uit Nederland

Auteurs: Michel Rademaker, Dorith Kool

Medeauteur Conclusies en Aanbevelingen: Pieter Vaandrager, Ministerie van
LNV

Den Haag, Augustus 2021

Inhoudsopgave

1. Introductie.....	3
2. Algemene situatie.....	4
3. Conclusies en Aanbevelingen	5
3.1. Ontwikkeling Chinese behoefte aan voedingsmiddelen, agrarische grondstoffen en de toelevering en rol van import	5
3.2. Versterking Kennis en Expertise van en over China	6
3.3. Aanpassing Nederlandse Inzet	7
3.4. Innovatie en verbetering rechtsbescherming.....	8
4. Bijlage HCSS Analyses	9
4.1. Kernvragen en Stellingen	9
4.2. Nederlands agri-food relatie met China.....	10
4.3. Huidige positie van Nederland	11
4.4. Commerciële Context China-Nederland	11
4.5. Consequenties van externe en interne ontwikkelingen	14
4.5.1. Externe Ontwikkelingen	14
4.5.2. Interne Nationale Ontwikkelingen	18
4.6. Resultaten Ronde Tafels.....	19
4.6.1. Inzichten en dilemma's.....	19
4.7. Machtsverhoudingen in onbalans en Nederlandse Agri-food Strategie China.....	20
4.7.1. Handelsregels, rechtsbescherming en (business) intelligence	21
4.7.2. Martkomvang en ontwikkeling.....	22
5. Bijlage Gebruikte documenten en eerder HCSS-onderzoek	23
5.1. Gebruikte Documenten.....	23
5.2. Eerder HCSS onderzoek.....	23

1. Introductie

In nauwe samenwerking met het ministerie van LNV heeft HCSS een tweetal ronde tafels georganiseerd¹ over de relatie tussen de Nederlandse agri-food business en China. De resultaten zijn zo beschreven dat ze naar verwachting actiegerichte handelingsperspectieven bevatten voor de deelnemers en het ministerie. Hiertoe zijn een aantal conclusies en aanbevelingen opgesteld.

De ronde tafels werden gevoed met een *position paper* met een aantal stellingen. Hiervoor is literatuuronderzoek uitgevoerd en zijn een beknopt aantal interviews gehouden. In de bijlage is door HCSS de positie van NL-agribusiness in relatie tot de Chinese markt kort beschreven en zijn de belangrijkste aandachtspunten benoemd, ook is daarbij teruggekeken naar vergelijkbare sessies die in 2016 en 2018 zijn georganiseerd. Naast een aantal introducerende onderwerpen die dienden als start voor de ronde tafels, zijn de resultaten van de gevoerde discussie geanonimiseerd in deze paper verwerkt en ook zijn een aantal observaties opgesteld. De bijlage is onder verantwoordelijkheid van HCSS geschreven en representeert niet de positie van het ministerie.

¹ De Ronde Tafels werden bij HCSS georganiseerd onder 'Chatham House Rule': "When a meeting, or part thereof, is held under the Chatham House Rule, participants are free to use the information received, but neither the identity nor the affiliation of the speaker(s), nor that of any other participant, may be revealed."

2. Algemene situatie

De EU en China zijn strategische economische partners en ook concurrenten. De toenemende macht van China resulteert in rivaliteiten, maar biedt ook kansen. De EU wil de samenwerking met China intensiveren, en samen met China optrekken om de doelstellingen van het Akkoord van Parijs te realiseren, teneinde zo de opwarming van de aarde helpen te beteugelen. Tegelijkertijd wil de EU ook de eigen markt beter beschermen. Dit dilemma zet druk op de relatie met China.

De afgelopen 2 à 3 jaar is er veel gebeurd op het wereldtoneel: dit alles mede naar aanleiding van het *Paris Agreement*, de *EU Green Deal* en het *Nederlandse Klimaatakkoord*. Het nationale beleid is mede daarop aangepast en meer gericht op duurzaamheid, zoals beschreven in de visie *Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden* waarin de omslag naar kringlooplandbouw in Nederland in kaart wordt gebracht. Daarmee zijn nationale (politieke) veranderingen, mondiale trends en geopolitieke ontwikkelingen, de ambities met betrekking tot voedsel(zekerheids)beleid, de noodzaak tot verdergaande adaptie in het kader van het klimaatbeleid, de Sustainable Development Goals (SDG's), en de recent aangezette versterking van de soevereiniteit en strategische autonomie van de EU, voorbeelden van ontwikkelingen en omstandigheden die in toenemende mate van invloed zijn op het Nederlands agri-food buitenlandbeleid. Daarnaast werd de sector ook beïnvloed door de verdere opkomst van autocratische landen zoals China (met een op de nationale behoefte gerichte strategie gecombineerd met de nadruk op zelfvoorziening) en Rusland (met een verbod op invoer van landbouwproducten, grondstoffen en voedsel uit onder andere EU-landen).² Dit wordt verder nog gecombineerd met een sterk groeiende bevolking in Azië en Afrika. Weliswaar heeft de EU recent een investeringsovereenkomst, de EU-China Comprehensive Agreement on Investment³ (CAI), gesloten, maar deze is op 6 mei jl. in de ijskast is geplaatst (in hoofdzaak op basis van politieke overwegingen). In Europees verband wordt tenslotte ook nog gewerkt aan een Strategic Agenda for Cooperation 2025. De bedoeling hiervan is om de strategische EU-belangen in de (agro)economische en R&D samenwerking met China beter en duidelijker te beschermen.

Bij het nadenken tijdens de Ronde Tafels over deze ontwikkelingen stond de relatie met China centraal en is ingegaan op de mogelijke implicaties van een veranderende onderlinge verstandhouding voor de economische belangen van Nederland en specifiek voor de agri-food sector. Zo is het bijvoorbeeld van belang om een goed overzicht te hebben van de belangrijkste import- en exportbelangen van en naar Nederland en ook te kijken naar de rol die de relatie tussen de Nederlandse en de Chinese overheid hierbij speelt. Het is van belang onze kennispositie en de benodigde kennisinfrastructuur op het gebied van agri-food daarbij te betrekken. Nederland is wereldwijd vermaard vanwege een optimale wisselwerking tussen de betrokken bedrijven, kennisinstellingen en overheid. Ook in China wordt dit onderkend. Als wereldspeler op het terrein van agri-food heeft Nederland een specifieke verantwoordelijkheid als het gaat om het beïnvloeden van veranderingen in de mondiale voedselvoorziening.

² <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/177/russia>,
http://agriexchange.apeda.gov.in/IR_Standards/Import_Regulation/RussiaExtendedFoodImportBanThroughEnd2021MoscowRussianFederation12182020.pdf

³ <https://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=2115>

3. Conclusies en Aanbevelingen

Op basis van de discussies tijdens de Ronde Tafels en literatuuronderzoek (zie bijlage) worden hieronder de belangrijkste conclusies en enkele aanbevelingen weergegeven over de ontwikkeling van de agrarische relatie tussen China en Nederland. Een duidelijke en herkenbare Nederlandse strategie met een meerjarig commitment kan Nederlandse bedrijven beter positioneren ten opzichte van China en concurrentaanbieders. Het gaat er dan vooral om hoe de Nederlandse overheid, de kennisinstellingen en de brancheorganisaties optimaal samenwerken bij het faciliteren van de (mkb)bedrijven uit Nederlandse agribusiness die zakendoen op de Chinese markt.

3.1. Ontwikkeling Chinese behoefte aan voedingsmiddelen, agrarische grondstoffen en de toelevering en rol van import

China zet in op de ontwikkeling van haar platteland en initiatieven als 'Greening the Cities' en 'Metropolitan Agriculture' zijn daarbij mogelijk interessant.^{4 5} Deze ontwikkeling komt voort uit de Chinese wens tot meer zelfvoorziening^{6 7} en om als overheid de bevolking een hoogwaardig en breed samengesteld voedselpakket aan te bieden. Als gevolg van urbanisatie waardoor de logistieke verbindingen met de traditionele teeltgebieden verslechteren nemen de verliezen in de keten toe. Ook is het niveau van de teeltsystemen en de verwerkende industrie nog te laag om te voldoen aan de internationale standaarden.

De uitvoering van de plannen tot plattelandsontwikkeling en modernisering van de voedselproductie ligt in handen van MARA (Ministerie van Landbouw en Rurale Aangelegenheden) en de regionale/lokale overheden. Economische en sociale factoren belemmeren de voortgang in de realisatie.

Nederland heeft (nog) een voorsprong op China, als gaat om optimalisering van de handel, de (product)kwaliteit, de efficiency van de ketengwijze productie en in het garanderen van de voedselveiligheid. De vraag is of China toestaat dat Nederland dan wel de EU een structurele en commerciële rol speelt in de voedselvoorziening van vooral de koopkrachtige stedelijke agglomeraties. Het streven naar economische soevereiniteit en vooral de doelstelling om voedselzekerheid te realiseren, maken een structurele afhankelijkheidsrelatie op agrarisch terrein tussen beide landen in toenemende mate onzeker.

Nederland heeft voorlopig op een beperkt aantal terreinen nog wel toegang tot de Chinese markt, maar bijvoorbeeld nog niet voor pluimvee- en rundvleesproducten, aardappelpootgoed, appels en tomaten. De condities waar producten aan moeten voldoen bij import worden van Chinese kant steeds onduidelijker,

⁴ <https://www.netherlandsandyou.nl/latest-news/news/2019/12/16/the-netherlands-as-a-model-green-city-for-china>

⁵ <https://cityfarmer.info/dutch-groups-looks-at-metropolitan-agriculture/>

⁶ <https://economics.rabobank.com/publications/2021/march/chinas-five-year-plan-ambitious-aims-meet-tricky-trade-offs/>

⁷ <https://www.agroberichtenbuitenland.nl/actueel/nieuws/2021/03/12/china-5-jarenplan-landbouw-en-plattelandsstrategie>

veranderlijker en zijn in toenemende mate niet meer gebaseerd op wetenschappelijk bepaalde protocollen, internationale standaarden en normen van de Codex Alimentarius en andere *standard setting bodies* voor internationale handel. Dit heeft een negatieve uitwerking op de ambitie van Europese producenten en handelaren om handelsrelaties op te bouwen. Daarnaast betekent het bevrozen begin dit jaar van het investeringsakkoord (CAI) tussen China en de EU dat voorlopig ook geen verbetering is te verwachten van het, voor onze bedrijven ongunstige, investerings- en handelsklimaat in China.

Er is en blijft evenwel een grote vraag in China naar kwalitatief hoogwaardige voedingsmiddelen en machines en installaties van de agrosector toeleverende industrie. Ook kunnen er producten worden verkocht die op de Westerse markten niet of nauwelijks tot waarde gebracht kunnen worden, zoals bijvoorbeeld dierlijke organen die overblijven na de slacht zoals poten en kopvlees. Deze zogenaamde 'vierkantsverwaarding' is helaas niet representatief voor het gehele pakket aan exportmogelijkheden. Europese en Nederlandse bedrijven zetten steeds meer in op een gebalanceerde verhouding tussen de leverantie van producten van buiten China en de lokale teelt, verwerking en marketing & sales. Enerzijds liggen daaraan commerciële overwegingen ten grondslag anderzijds wordt uit (strategisch) economisch en politiek oogpunt aanwezigheid in China nodig geacht.

3.2. Versterking Kennis en Expertise van en over China

De versterking van het kennis- en expertiseniveau van het middenkader (vooral d.m.v. praktijkgericht beroepsonderwijs en 'training on the job') in China is een belangrijke voorwaarde om de investeringen van zowel buitenlandse als Chinese bedrijven in lokale faciliteiten (productie, verwerking, distributie en handel) op de langere termijn rendabel te maken (return on investment). De vraag is of er voldoende potentiële Chinese arbeidskrachten bereid zijn bijscholing en training te volgen. Als dat al lukt, wordt het een opgave om ze vast te houden voor de agrarische sector. Vaak blijkt dat na een opleiding men beter betaalde en sociaal hoger gewaardeerde banen opzoekt. Mogelijk dat een koppeling van opleidingen en trainingen aan handels- en investeringsmogelijkheden kan helpen om de interesse van goed opgeleide Chinese jongeren te wekken voor een functie in een modern en goed geleid agrarisch bedrijf.

Uitdaging is om de balans te houden tussen het overdragen van kennis en expertise zodat producten goed en rendabel ingezet worden, en het behouden van voorsprong ten aanzien van R&D en innovatie. Een goed en actueel overzicht van de kennisinfrastructuur in China helpt daarbij. In deze gestructureerde, goed gekwalificeerde onderwijs- en trainingscentra in China kan Nederland een rol spelen. Als voorbeeld dient de varkenssector waarin Nederlandse bedrijven samenwerken in een Research Test & Training Center (RTTC) project, aan een innovatief, verantwoord en diervriendelijk groeimodel voor varkenshouderijen.⁸

Bedrijven kijken heel verschillend aan tegen de ontwikkeling van een Chinese hightech agribusiness. Voor de zogenaamde 'Agroparken' waar men de meest hoogwaardige voedingsmiddelen maakt, is dit concept waardevol. Voor kleinschalige en nog achtergebleven agrarische bedrijven in de rurale gebieden biedt het geen oplossing voor de bestaande problemen als armoede, werkloosheid en ontvolking.

⁸ <https://www.agrifirm.nl/persberichten/rttc-china/>

3.3. Aanpassing Nederlandse Inzet

De LNV-inzet is nu vooral gericht op bevordering van de markttoegang, versterking en behoud van de marktpositie en stimulering van duurzame productie in China. De sector hecht verder aan een duidelijke 'NL-branding' door middel van imago-campagnes van Nederland met betrekking tot de bilaterale agrofood relatie. Tegelijkertijd willen marktleiders vooral zelf sturing geven aan hun positionering op de risicovolle Chinese markt met zijn complexe, uitgebreide en ondoorzichtige distributie- en marketingsysteem. Europese samenwerking kan hierbij helpen. Marktbewerking in China is kostbaar en de commerciële herkenbaarheid van een klein land als Nederland is moeilijk te vergroten.

China's jongste 5-jaren plan van maart 2021⁹ laat zien dat het Nederlandse agri-food potentieel op het gebied van innovatie, kennis en technologie goed zou kunnen aansluiten op de Chinese beleidsprioriteiten. Men streeft modernisering van de varkenshouderijkolom na, de recente ASF (African Swine Flue) problematiek¹⁰ heeft de noodzaak daartoe nog eens benadrukt. Ook is er het streven tegemoet te komen aan de eisen van de consument, een optimale prijs/kwaliteit verhouding en verantwoord hergebruik van reststoffen. Ook wil men over het gehele land zogenaamde 'agroparken' opzetten die een voortrekkersrol spelen bij de kennisverspreiding. Een duidelijke Nederlandse strategie die hierop is gericht geeft Nederland een betere uitgangspositie en mogelijkheden om in de Chinese 'Business to Business' keten betrokken te worden en daarmee de Chinese sector aansluiting te geven op de Europese productiemethoden en standaarden.

Tegen deze achtergrond, gegeven de huidige externe en interne ontwikkelingen is het van belang dat de overheid, Nederlandse agri-food bedrijven en kennisinstellingen samen nadenken over een strategie die rekening houdt met deze ontwikkelingen, toekomstgericht is en bijdraagt aan een aan te scherpen positionering van de Nederlandse land- en tuinbouw.

Een goede relatie tussen Nederlandse en Chinese autoriteiten op het gebied van de agrarische handel en investeringen is noodzakelijk om onze exporteurs en investeerders goed te laten functioneren. Zakendoen in China betekent ook contacten leggen en onderhouden met de vertegenwoordigers van nationale, regionale en of lokale overheden. Hoewel China grote kansen biedt voor Nederlandse ondernemers blijkt in de praktijk de opzet en uitbouw van commerciële activiteiten een ingewikkeld, kostbaar en een onzeker proces. Versterking van de Nederlandse (semi)diplomatieke capaciteit op nationaal, provinciaal en lokaal niveau is behulpzaam om de inspanningen van het bedrijfsleven succes te doen opleveren. Het gaat dan om het versterken van diplomatieke banden en (business) intelligence op provinciaal niveau, naast de nationale vertegenwoordiging op de ambassade en Consulaten-Generaal. Hiermee kan de marktontwikkeling proactief, in nauwe samenwerking met (clusters van) Nederlandse bedrijven, opgezet worden. De uitvoerende diensten van LNV en de kwaliteitscontrole-organisaties zijn daarbij uiterst waardevol.

Veel van de agribusiness vindt op provinciaal niveau (nog steeds zeer grote gebieden) plaats, uitbreiding van NBSO's is hiervoor gewenst. Zie als voorbeeld het Dutch Greenhouse Delta initiatief in de opzet van moderne tuinbouwbedrijven (beschermde teelt).¹¹ Een duidelijke, specifieke taakstelling (business development) is daarbij wel noodzakelijk om tot concrete en geslaagde projecten te komen. Overigens is het bestaande instrumentarium van RVO (o.a. DHI's en PIB's) hierbij al een regelmatig gebruikt en effectief hulpmiddel. Het ministerie van LNV kan ook in samenwerking met o.a. de Nederlandse Voedsel

⁹ <https://www.agroberichtenbuitenland.nl/actueel/nieuws/2021/03/12/china-5-jarenplan-landbouw-en-plattelandsstrategie>, <https://www.msadvisory.com/news-updates/march-2021/an-analysis-of-china-14th-five-year-plan>

¹⁰ <https://www.boerenbusiness.nl/varkens/artikel/10863908/asf-geeft-poolse-varkensvleesexport-dreun>

¹¹ <https://www.dutchgreenhousedelta.com>

en Waren Autoriteit (NVWA) en brancheorganisaties markttoegang en -behoud bevorderen en inzetten op marktontwikkeling (van clusters) van bedrijven. Hiermee wordt de samenwerking met China verbreed van een puur op handel gebaseerde relatie naar een breder partnerschap om zo de Nederlandse belangen te behartigen. Andere Europese landen zoals Denemarken (met 'Danish Crown', als voorbeeld van de promotie en marketing voor varkensvlees) en Frankrijk maken al herkenbare keuzes om meerjarig op geselecteerde marktsegmenten actief te zijn.

3.4. Innovatie en verbetering rechtsbescherming

De Chinese innovatiesnelheid is groot en moet dan ook niet worden onderschat. Alhoewel de disseminatie van nieuwe teeltsystemen en productietechnieken naar met name boeren en tuinders moeizaam verloopt, was in 2019 de totale R&D-financiering van China hoger dan die van de 27 landen van de Europese Unie samen.¹² Ook het aantal internationaal erkende octrooien en patenten van Chinese origine neemt sterk toe. Belangrijk voor de Nederlandse agribusiness is om de leidende positie in een aantal sleutelgebieden zoals zaadveredeling, specifiek de bescherming van het kwekersrecht, productiesystemen en ketensamenwerking te bestendigen en voorop te blijven lopen. De innovatiekracht van het bedrijfsleven en kennisclusters dient door de overheid specifiek en krachtiger (EU, nationaal, provinciaal) te worden gestimuleerd en ondersteund vanwege de groeiende oneerlijke concurrentie van landen met een gesloten en door de staat gemonopoliseerd economisch bestel.

Nederlandse ondernemers uit de agribusiness onderkennen het gevaar van het verlies aan rechtsbescherming. Hierdoor dreigt hun positie te verzwakken in het economisch verkeer ten opzichte van lokale concurrenten. Het kan dan gaan om Intellectueel Eigendom en vergunningen (license to produce). Dit speelt ook bij andere Europese landen die technologisch vooroplopen. Nederland kan bij de onderhandelingen een level playing field realiseren door wat vaker en met meer inzet de Europese kaart te trekken door in EU-verband (via de kanalen van de EU-Commissie) op te trekken en zo een leidende rol in de samenwerking te blijven vervullen.

¹² <https://www.rathenau.nl/nl/wetenschap-cijfers/de-opkomst-van-china-als-rd-supermacht>

4. Bijlage HCSS Analyses

Als voorbereiding voor de deelnemers aan de ronde tafels heeft HCSS een beknopte en niet-uitputtende analyse gemaakt van veel van de voor de land- en tuinbouw relevante beleidsdocumenten en ambities. De resultaten hiervan staan in deze bijlage opgenomen. Deze inzichten representeren op geen enkele manier de formele positie van het ministerie van LNV en zijn onder verantwoordelijkheid van HCSS tot stand gekomen.

Er is tijdens de ronde tafels gewerkt met een aantal stellingen en kernvragen. De analyses zijn ingedeeld in enerzijds een algemene beschrijving van de Nederlands agri-food relatie met China, de huidige positie van Nederland en de commerciële context van de relatie tussen China en Nederland en consequenties van een aantal externe en interne ontwikkelingen. Tenslotte zijn een aantal observaties naar aanleiding van de discussies opgesteld die tijdens de ronde tafels duidelijk werden.

4.1. Kernvragen en Stellingen

Als onderdeel van de ronde tafels is gewerkt met een aantal kernvragen en stellingen om de discussie te voeden en de focus van de bijeenkomsten te richten. De kernvragen tijdens de Ronde Tafels waren dan ook:

1. Wat hebben de agro-economische en politieke ontwikkelingen in de afgelopen jaren voor de sector betekend?
2. Wat zijn uw vooruitzichten voor de komende 5 tot 10 jaar en de betekenis hiervan voor de beleidsontwikkeling van het ministerie van LNV?
 - o Welke belemmeringen/bedreigingen spelen er voor de Nederlandse positie?
 - o Welke tools of instrumenten zouden moeten worden versterkt?
3. Welke toekomstige propositie zou Nederland moeten willen nastreven en wat is de (potentiële) rol van de overheid, bedrijven en kennisinstellingen bij het versterken van de (inter-)nationale functie van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Daarnaast werd ook gewerkt met stellingen en is gebruik gemaakt van een tool om inzichten van de deelnemers op te halen.

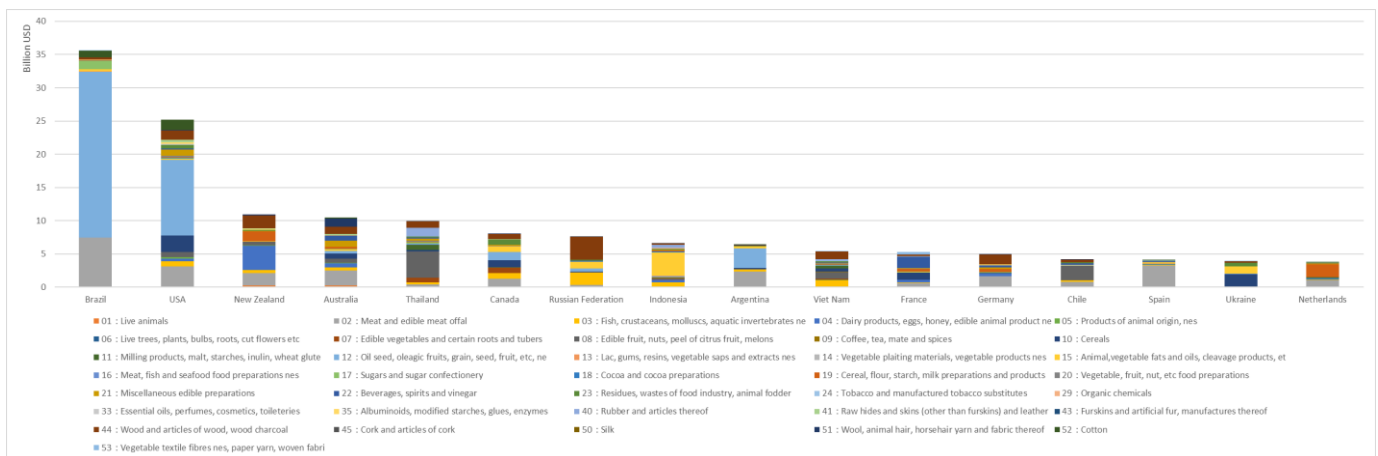
De stellingen waren de volgende:

- 1 Gegeven de ontwikkelingen en de veranderde opstelling van China moet de samenwerking tussen de gouden driehoek van de bedrijven, kennisinstellingen en ministeries anders worden opgebouwd.
- 2 De aangescherpte EU-handelsregels hebben veel gevolgen voor de relatie met China, met ongetwijfeld gevolgen voor de Nederlandse agri-food sector. De agri-food sector echter kan dat prima hebben.
- 3 De verwachting is dat China een kennisintensievere agri-food sector gaat nastreven. *Intellectual Property* (IP) blijft daarbij in het huidige verdienmodel cruciaal. Daarom moeten we niet meer kennis met China delen en andere vormen van kennis- en productontwikkeling en vermarkten met het land opzetten.
- 4 De rechtsbescherming in China is zwaar onder de maat en vraagt Europese maatregelen.
- 5 De NL agribusiness is in staat om het komende decennium de waarde van de export naar China substantieel te vergroten en daarbij markttoegang voor een aantal nieuwe productgroepen te realiseren.

- 6 De investeringen van Nederlandse agrobédrijven in China drogen op als gevolg van het uitblijven van de ratificatie van het CAI door het Europees Parlement en de EU-lidstaten.

4.2. Nederlands agri-food relatie met China

De navolgende analyses zijn gecombineerd met inzichten uit diverse gegevensbronnen waaronder een door HCSS voor het ministerie van LNV op basis van publieke data ontwikkelde Agri-Food Monitor.¹³ Nederland importeert in totaal ongeveer 79 \$Miljard uit China, daarvan waren goederen ter waarde van 14 miljard euro bestemd voor de Nederlandse markt, met de rest doorvoer en wederuitvoer.¹⁴ Onze export naar China bedroeg in 2020 zo'n 16 \$Miljard waarvan 2 \$Miljard (inclusief Hongkong) aan de agrosector wordt toegerekend.¹⁵ De Nederlandse agri-food sector is internationaal een grote speler. Haar rol heeft meerdere kanten. Enerzijds is het een belangrijke producent van ons nationale voedsel, het is een sterke economische sector met veel werkgelegenheid en de daarvoor benodigde kennisinfrastructuur is substantieel. Anderzijds functioneert deze sector op een wereldtoneel waarin veel tollens los staan, waarop veel spelers steeds meer politieke macht en economische kracht vertegenwoordigen en tegelijkertijd ook totaal andere waardesystemen vertegenwoordigen. En tenslotte wordt het wereldwijde voedselsysteem uitgedaagd door de behoeftes van een steeds verder toenemende wereldbevolking en kritische consumenten, klimaatverandering en de noodzaak daarop te reageren.

Figuur 1: Chinese Agrarische Import, (Bron: LEI) Hierbij is gebruikt gemaakt van UN Comtrade data.

De bovenstaande grafiek toont de omzet die Nederland behaalt met China voor wat betreft haar export naar het land. Hierbij zijn de verschillende productcategorieën op basis van HS-codes gebruikt. Daarnaast worden de negen belangrijkste concurrenten van Nederland getoond.

¹³ De *Agri-Food Monitor* is momenteel alleen beschikbaar voor beleidsmedewerkers van het ministerie.

¹⁴ <https://longreads.cbs.nl/im2020-2/de-handels-en-investeringsrelatie-tussen-nederland-en-china/>

¹⁵ <https://www.cbs.nl/en-gb/news/2020/26/rise-in-domestic-exports-to-china>

4.3. Huidige positie van Nederland

Nederland is al decennia succesvol in haar agri-food sector. Als tweede agri-food exporteur ter wereld in combinatie met haar agri-food technologie, kan Nederland als toonaangevend worden beschouwd. In 2020 bedroeg de Nederlandse export van landbouwgoederen 95,6 miljard euro (primaire, onbewerkte goederen en secundaire, bewerkte goederen). Dit betrof een groei van 1,0% hoger dan in 2019, met name als gevolg van prijsstijgingen. De belangrijkste groepen producten en diensten bij de export waren sierteeltproducten, vlees, zuivel en eieren, groente en fruit. De producten zijn bij elkaar evenals in 2019 goed voor 43% van de totale export. De Nederlandse export van landbouw gerelateerde goederen daalde licht in 2020 naar 9,79 miljard euro (-0,6%) (tertiaire landbouwgoederen, zoals landbouwmachines en meststoffen) en de import van landbouw gerelateerde goederen wordt geraamd op een nieuw record (4,49 miljard euro), 2,1% meer dan in 2019. Grote delen van de landbouwexport ging in 2020 naar buurlanden, net als in voorgaande jaren. Van de geraamde totale export ging 26% naar Duitsland, 11% naar België, 9% naar het Verenigd Koninkrijk en 8% naar Frankrijk.¹⁶ Door deze ontwikkelingen is het handelsoverschot in landbouw gerelateerde goederen 5,29 miljard euro, iets minder dan in 2019, maar fors meer dan in de jaren ervoor. Over de gehele periode 2010-2020 is het handelsoverschot met 80% toegenomen, meer dan de exportgroei (63%) en de importgroei (47%) in deze periode.¹⁷

4.4. Commerciële Context China-Nederland

China is een belangrijke groeiemarkt voor Nederlandse land- en tuinbouwproducten, dit bleek ook uit de discussies in de design sessie van 2018. In de eerste vier maanden van 2020 is de export van goederen van Nederlandse makerij naar China met 16 procent gestegen vergeleken met dezelfde periode in 2019 tot een totaalwaarde van 3,5 miljard euro.¹⁸ Met name babymelkpoeder, varkensvlees, en uitgangsmaterialen zijn van belang voor China, en Nederlandse exporteurs. Het schandaal in 2008 rond het gebruik van chemicaliën in de Chinese zuivelsector heeft geleid tot een grote behoefte aan geïmporteerde babymelkpoeder, goed voor een aandeel van 22 procent van de toegevoegde waarde van de export van dat product.¹⁹ In de periode januari-april 2020 nam de export van babymelkpoeder toe, van €414 miljoen naar €486 miljoen.²⁰ De toenemende koopkrachtige middenklasse resulteert ook in een vraag naar hoogwaardiger vleesproducten²¹, zoals Nederlands varkensvlees. De Chinese middenklasse met een jaarlijks inkomen tussen de \$3,650 en \$18,250 behoort tot de snelst groeiende ter wereld, met een groei van 39,1 miljoen mensen (3,1 procent van de bevolking) in 2000 tot ongeveer 707 miljoen (50,8 procent van de bevolking) in 2018.²² In het eerste kwartaal van 2020 is de Nederlandse

¹⁶ De Nederlandse agrarische sector in internationaal verband, Editie 2021, Wageningen University & Research, Gerben Jukema, Pascal Ramaekers, Petra Berkhout, bladzijde 9.

¹⁷ [https://www.agriamatie.nl/SectorResultaat.aspx?subpubID=2232§orID=2243&themaID=2276&indicatorID=3425#:text=Het%20handelsoverschot%2C%20het%20saldo%20van,ook%20absoluut%20\(in%20euro's\).](https://www.agriamatie.nl/SectorResultaat.aspx?subpubID=2232§orID=2243&themaID=2276&indicatorID=3425#:text=Het%20handelsoverschot%2C%20het%20saldo%20van,ook%20absoluut%20(in%20euro's).)

¹⁸ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/26/hogere-export-nederlandse-producten-naar-china#:text=In%20de%20eerste%20vier%20maanden,van%20Nederlandse%20makelij%20naar%20China.>

¹⁹ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/06/verdiensten-aan-export-van-machines-en-voeding-naar-china-sterk-gegroeid>, <https://www.nu.nl/economie/4137632/babymelkpoeder-uitgevoerd-belangrijkste-exportproduct-china.html>

²⁰ <https://www.agroberichtenbuitenland.nl/actueel/nieuws/2020/06/29/export-varkensvlees-en-melkpoeder-naar-china-stijgt-fors#:text=In%20de%20periode%20januari%20Dapril,miljoen%20naar%20E2%82%AC486%20miljoen.>

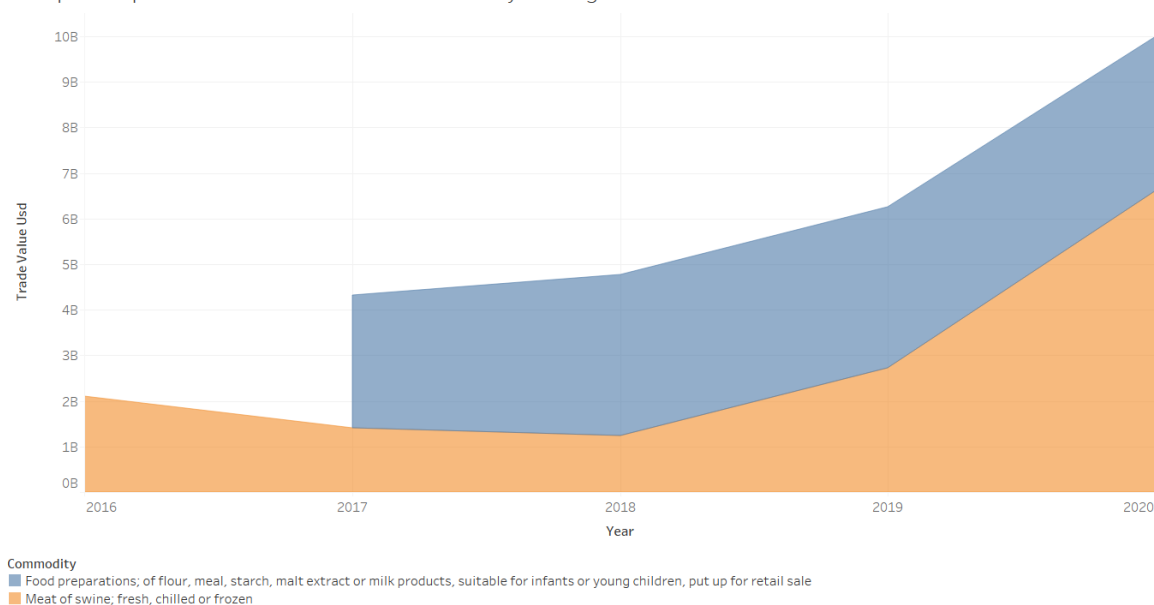
²¹ <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1043951X18301068>, <http://pubs.sciepub.com/ajfn/4/2/1/index.html>, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/fsn3.457>

²² Deze meting is gebaseerd op Pew inkomensklasse classificatie voor middenklas inkomen tussen lager-middel van \$3,650 – \$7,300 per jaar tot hoger-midden van \$7,300 – \$18,250 per jaar.

<https://www.mckinsey.com/-/media/mckinsey/featured%20insights/china/china%20consumer%20report%202020%20the%20many%20faces%20of%20the%20chinese%20consumer/china-consumer-report-2020-vf.pdf>, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2020/10/FP_20201012_china_middle_class_kharas_dooley.pdf, <https://chinapower.csis.org/china-middle-class/>

export van varkensvlees naar China verdubbeld ten opzichte van het voorgaande jaar tot een waarde van €334 miljoen.²³ Deze incidentele toename is vooral het gevolg van de uitbraak van de Afrikaanse varkenspest in China, in 2018 waardoor tientallen miljoenen varkens werden geruimd.²⁴ Terwijl prijzen van varkensvlees na uitbraak van de pest enorm waren gestegen zijn de prijzen dit jaar juist met bijna 50% gedaald, en dreigt de Chinese varkensindustrie nu in een varkenscyclus te geraken met als gevolg extra volatiliteit van de markt.²⁵ Ondanks deze ontwikkelingen en de groei van de middenklasse blijft het kopen van onverwerkt vlees op de 'wet market' (buitenmarkt) populair, hoewel deze recentelijk meer onder de loep zijn genomen vanwege het verspreiden van ziektes.²⁶

Europese exports naar China: Varkensvlees & Babyvoeding

Figuur 2 Nederlandse exports naar China: Varkensvlees & Babyvoeding.²⁷ (HCSS, Agri-Food Monitor, 2021.) Hierbij is gebruikt gemaakt van UN Comtrade data.

Terwijl de import van babymelkpoeder en varkensvlees belangrijk blijven, wil China tegelijkertijd haar afhankelijkheid van importproducten verminderen en meer investeren in een hogere zelfvoorzieningsgraad.²⁸ De levensstandaard van een groot deel van de Chinese bevolking van ongeveer 1,3 miljard mensen neemt toe en de Chinese interesse in kwalitatief hoogwaardige uitgangsmaterialen groeit.²⁹ China wil gewassen en dieren die weerbaarder zijn en beter bestand zijn tegen extreme weersomstandigheden en ziektes en tegelijkertijd minder gewasbescherming en medicijnen vragen. Daarnaast is er behoefte aan grotere hoeveelheden voedsel om de hele bevolking te kunnen voeden. Dit biedt kansen voor Nederland dat veel kennis en kunde heeft.³⁰

Technologische aspecten verbonden aan voedselverwerking, melkveehouderij en (beschermde) plantenteelt die efficiëntie en voedselproductie verhogen blijken een bijzondere aantrekkingskracht uit

²³ <https://www.cbs.nl/en-gb/news/2020/26/rise-in-domestic-exports-to-china>.

²⁴ <https://www.trouw.nl/economie/populair-in-china-machines-babyvoeding-varkensvlees-en-afval-uit-nederland-b118df7b/>

²⁵ <https://fd.nl/beurs/1388307/china-krijgt-mogelijk-te-maken-met-de-enige-echte-varkenscyclus>

²⁶ <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02255189.2018.1442322>, https://ec.europa.eu/chafea/agri/sites/default/files/handbook-china-052018_en.pdf, <https://news.un.org/en/story/2021/04/1089622>

²⁷ Voor babyvoeding is er een continuïteitsbreuk in de beschikbare data wegens aanpassing van de HS-code. De grafiek omvat alleen data van de nieuwste HS-code.

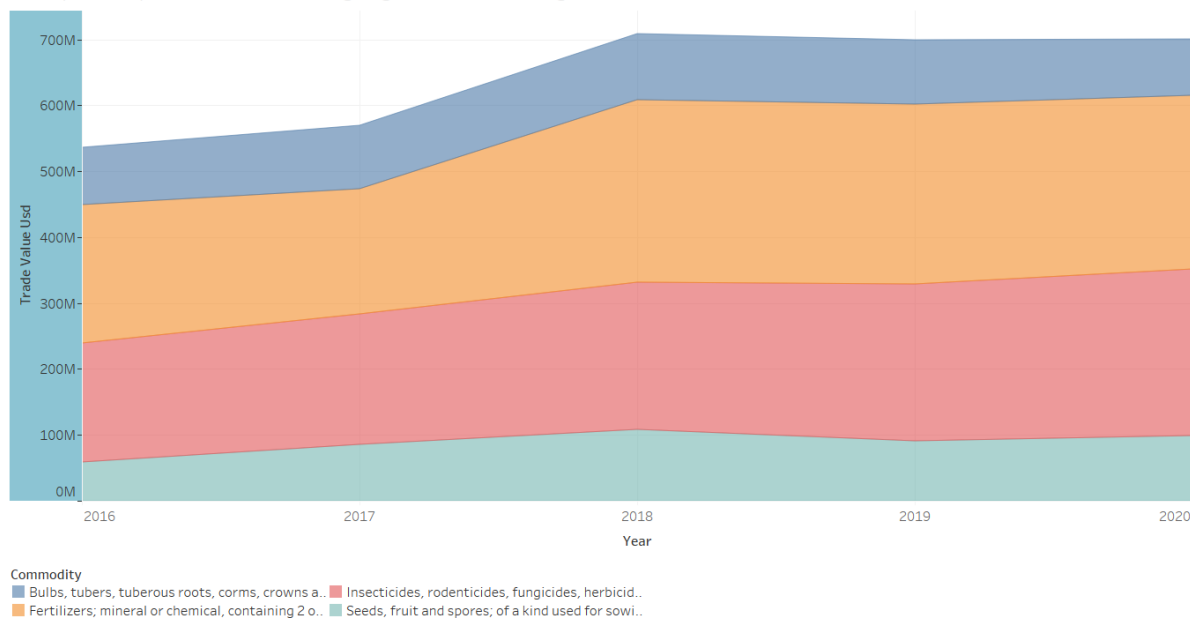
²⁸ <https://edepot.wur.nl/345268>

²⁹ <https://www.agroberichtenbuitenland.nl/actueel/nieuws/2021/03/12/china-5-jarenplan-landbouw-en-plattelandsstrategie>, <https://www.rvo.nl/sites/default/files/Convenant%20Uitgangsmaterialen%20China.pdf>

³⁰ <https://www.scienceguide.nl/2021/03/in-het-buitenland-kijken-ze-met-afgunst-naar-onze-triple-helix/> <https://nos.nl/artikel/2302959-zaadveredeling-bij-groenten-booming-kilo-tomatenzaad-duurder-dan-kilo-goud>

te oefenen op China.³¹ Dit betreft onder andere landbouw gerelateerde hoogwaardige technologieën, zoals landbouwmachines, machines voor de voedingsmiddelenindustrie, de kassensector, en kunstmest en (biologische) gewasbeschermingsmiddelen om meer voedsel van een hogere kwaliteit te produceren.³² Machines staan bovenaan in de top tien van exportproducten, en deze sector groeide in de periode van januari-april 2020 met 242 miljoen euro (28 procent) tot ruim 1,1 miljard euro.³³

Europese export naar China: Uitgangsmateriaal categorie zaad

Figuur 3 Nederlandse Export Uitgangsmateriaal Categorie Zaad. (HCSS, Agri-Food Monitor, 2021)
Hierbij is gebruikt gemaakt van UN Comtrade data.

Dit betreft onder andere gespecialiseerde machines voor de voedingsmiddelenindustrie maar ook de landbouwmachines.³⁴ Nederlandse kassen en technieken zijn ook van belang. China heeft ongeveer 9000-hectare aan glazen kassen waarvan een kleine 10 procent hoogtechnologisch is. Grote kasprojecten worden veelal door Chinese vastgoedbedrijven samen met de (regionale, lokale) overheid gefinancierd. De technologie komt veelal uit Nederland,³⁵ grotendeels van de Nederlandse internationaal opererende kassenbouwers die actief zijn in China.³⁶ Behalve het intrinsieke productiesysteem heeft China ook haar oog laten vallen op digitale dataverzameling en -interpretatie, genetische modificatie en blockchain technologie waarvoor de vraag toeneemt. Dit sluit ook aan bij China's belangstelling voor de wijze waarop de R&D-programmering en het innovatiebeleid in Europa en Nederland tot stand komt. Deze ontwikkelingen benadrukken het belang van rechtsbescherming en versterking van intellectueel eigendom (kwekersrecht) en een sterke samenwerking tussen de gouden driehoek om Nederlandse kennis en innovatie te beschermen.³⁷ Ondanks nieuwe wetgeving in China, blijven hoge eisen voor het

³¹ <https://www.theguardian.com/environment/2020/oct/08/behind-chinas-pork-miracle-how-technology-is-transforming-rural-hog-farming>, <https://www.bbc.com/news/business-56121470>, http://english.www.gov.cn/policies/latest_releases/2016/10/20/content_281475470945910.htm

³² <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2021/01/22/nederlandse-landbouwexport-in-2020-956-miljard-euro>, <https://www.agroberichtenbuitenland.nl/actueel/nieuws/2021/03/12/china-5-jarenplan-landbouw-en-plattelandsstrategie>

³³ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/26/hogere-export-nederlandse-producten-naar-china#:~:text=In%20de%20periode%20januari%20Dapril,varkenspest%20in%20Azi%C3%AB%20in%202019>. https://www.cema-agri.org/images/publications/brochures/2019_CEMA_report_priorities_key_figures_web.pdf (page 7)

³⁴ <https://www.varkensbedrijf.nl/fokkerij/vleesvarkens/export-machines-en-voeding-naar-china-sterk-gegroeid/>

³⁵ https://www.cema-agri.org/images/publications/brochures/2019_CEMA_report_priorities_key_figures_web.pdf (page 7)

³⁶ https://www.agroberichtenbuitenland.nl/landeninformatie/china/achtergrond/bedekte-teelten_sp

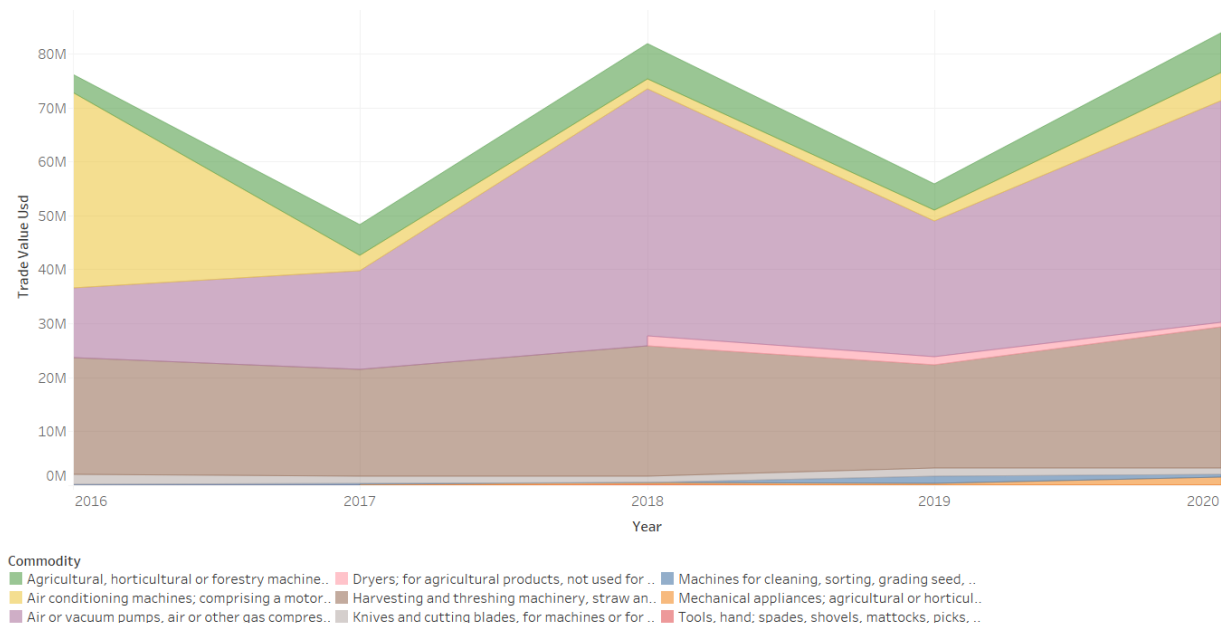
³⁷ <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20201024IPR90103/eu-agri-food-products-to-be-protected-in-china>

aanvragen van intellectueel eigendom en gebrek aan handhaving daarvan spelen met als gevolg ondermeer illegale teelt, een heikel punt in China en een zorg voor de EU.³⁸

4.5. Consequenties van externe en interne ontwikkelingen

De afgelopen 2 à 3 jaar hebben externe en interne ontwikkelingen veel invloed gehad op het Nederlands en EU-beleid, ook met betrekking tot China. Zoals, klimaatverandering en het bijhorende beleid, het toenemend politiek, cultureel en economisch zelfbewustzijn aan Chinese zijde, toenemende geopolitieke spanningen, en technologische innovaties. Deze ontwikkelingen worden hier kort toegelicht.

Nederlandse export naar China: Uitgangsmateriaal categorie machines

Figuur 4 Nederlandse Export Uitgangsmateriaal Categorie Machines. (HCSS, Agri-Food Monitor, 2021)
Hierbij is gebruikt gemaakt van UN Comtrade data.

4.5.1. Externe Ontwikkelingen

De meeste overheden streven een hoog en betrouwbaar niveau van voedselzekerheid na, dat helpt veelal om de politieke rust te bevorderen, zeker in meer instabiele regio's. Wereldwijd neemt tegelijkertijd de koopkrachtige bevolking toe en hiermee ook de vraag naar hoogwaardiger voedsel. Naar verwachting, zal de wereldbevolking in 2050 uit ongeveer 9.8 miljard personen bestaan, waarvan een groot deel in steden woont en niet zelfvoorzienend zal zijn.³⁹ Dit is een belangrijke ontwikkeling voor de agri-business

³⁸ <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2019/04/11/kwekersrecht-blijft-heikel-punt-in-chinese-sierteelt>, https://hcss.nl/wp-content/uploads/2014/11/HCSS_en_LEI_rapport_-_Harvesting_Golden_Opportunities_for_the_Dutch_agri-food_sector_in_China-_definitief_11-11-2014.pdf

³⁹ World population projected to reach 9.8 billion in 2050, and 11.2 billion in 2100 | UN DESA | United Nations Department of Economic and Social Affairs

en biedt in economisch ontwikkelde gebieden kansen voor nieuwe vormen van land- en tuinbouw zoals *urban* en *vertical farming*. De zeventien duurzame ontwikkelingsdoelen (SDG's) voor 2030, ondertekend door 193 landen, zijn leidend bij het streven naar een betere en duurzamere toekomst met nadruk op thema's als vrede en veiligheid, economische ontwikkeling, milieu en klimaatverandering. Klimaatverandering is een belangrijke pijler die mogelijke voedselonzeekerheid en tegelijkertijd de noodzaak tot verdergaand klimaatbeleid versterkt. Extreme weersomstandigheden en mislukte oogsten zetten bevolkingen onder druk, en leiden niet alleen tot armoede en honger maar kunnen ook leiden tot conflicten en sociale en politieke instabiliteit. Zo speelden tekortkomingen en pieken in de voedselprijzen een rol tijdens het ontstaan van de Arabische Lente in begin 2010. Verhoogde aantallen migranten die naar Europa trokken waren mede daarvan het gevolg. In dit kader, bracht het Akkoord van Parijs uit 2015 landen samen om verdere opwarming van de aarde aan te pakken, door adaptatie met behulp van *climate smart agriculture* en de financiering van deze initiatieven mogelijk te maken. De *EU Green Deal* ondersteunt deze doelstelling en stimuleert het verminderen van vervuiling, de schakel naar een schone en circulaire economie, en het herstel van de biodiversiteit om in 2050 klimaatneutraal te zijn. De *internationale bossenstrategie*⁴⁰ en het *Verdrag inzake biologische diversiteit/EU Biodiversiteitsstrategie*,⁴¹ benadrukken deze doelstellingen. Het Nederlands buitenlandbeleid van het ministerie van buitenlandse zaken, waaronder de BHOS-nota *Investeren in Perspectief*⁴² en de *Handelsagenda*,⁴³ zijn gestoeld op deze doelen en het belang van duurzame en inclusieve groei. Acties zijn al in gang gezet, onder andere via een Nederlands nationaal fonds van 40 miljoen euro per jaar voor klimaat en ontwikkeling voor klimaatadaptatie en -mitigatie in ontwikkelingslanden.⁴⁴

De handelsagenda is gericht op het versterken van de Nederlandse concurrentiepositie door samenwerking te intensiveren en ondersteunt de samenwerking tussen de overheid, Nederlandse bedrijven, en kennisinstellingen, onder andere door middel van het ontwikkelen van meerdere meerjarige internationaliseringsstrategieën.⁴⁵ Tegelijkertijd worden de bilaterale relaties op Europese niveau versterkt op het gebied van handel, duurzaamheid en sociaaleconomische ontwikkeling, als onderdeel van de verduurzaming van het handelsbeleid binnen de Europese Unie.⁴⁶

De geopolitieke context heeft impact op de agri-food sector en het Nederlands agri-food buitenlandbeleid. De transitie naar een multilaterale wereldorde met meerdere grootmachten heeft geleid, en zal in de toekomst ook leiden, tot spanningen en instabiliteit. Economische en politieke macht verschuift de afgelopen jaren snel naar opkomende landen zoals China en India die in een korte periode grote stappen hebben gezet en zich ontwikkelen tot machtige spelers op het wereldtoneel. China heeft met een gemiddelde bbp-groei van 10% per jaar en op basis daarvan sinds 1978 veel internationale invloed verkregen.⁴⁷ Tegelijkertijd heeft China een tekort aan specifieke voedingsmiddelen (met name veevoedergrondstoffen en visproducten) en moet men de komende jaren het landbouwbeleid moderniseren en de investeringen intensiveren om de bevolking te kunnen voorzien van een beter, gezonder en gevarieerder voedselpakket. China telt 20 procent van de wereldbevolking en heeft maar 9 procent van de landbouwgronden, wat een structureel voedseltekort oplevert en door de het zeer intensieve gebruik in combinatie met klimaatverandering risico's op bodemdegradatie zoals verwoestijning. Op landelijk niveau wordt geschat dat jaarlijks het landbouwareaal met ongeveer 1.300

⁴⁰ <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-landbouw-natuur-en-voedselkwaliteit/documenten/kamerstukken/2020/11/18/uitwerking-ambities-en-doelen-landelijke-bossenstrategie-en-beleidsagenda-2030>

⁴¹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0380&from=EN>

⁴² <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/beleidsnota-s/2018/05/18/pdf-beleidsnota-investeren-in-perspectief>

⁴³ <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/moties/detail?id=2020Z19343&did=2020D41706>

⁴⁴ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/beleidsnota-s/2018/05/18/pdf-beleidsnota-investeren-in-perspectief>

⁴⁵ <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/moties/detail?id=2020Z19343&did=2020D41706>

⁴⁶ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/05/14/kamerbrief-inzake-frans-nederlandse-non-paper-over-handel-duurzaamheid-en-sociaaleconomische-ontwikkeling>

⁴⁷ <https://www.worldbank.org/en/country/china/overview>, <https://www.wsj.com/articles/china-is-the-only-major-economy-to-report-economic-growth-for-2020-11610936187>

vierkante mijl afneemt.⁴⁸ Tegelijkertijd is er veel verlies in de huidige keten van teelt naar opslag en verwerking naar distributie, onder andere door inefficiënte oogstmachines en slechte (of tekort aan) opslag en geconditioneerd transport.⁴⁹ De voedselprijzen in China stegen de afgelopen jaren, soms met 15 tot 20 procent.⁵⁰ China wordt daarmee fors geraakt door de klimaatverandering. Dit uit zich in een toename van hevige regenval, overstromingen en droogte. De behoefte aan import van voedsel waaronder vis en visproducten en verwerkte groenten en fruit neemt daardoor ook toe.⁵¹ Om de bevolking van eten te voorzien investeert China in landbouw. In haar elfde vijfjarenplan benadrukte China al het belang van overheidssteun aan de landbouw en de boeren zijn een belangrijke beleidsprioriteit om China's voedselzekerheid te bereiken.⁵² Gedurende het laatste decennium zijn de totale Chinese uitgaven voor agri-food R&D de VS voorbij gestreefd met bijvoorbeeld als resultaat een groei van 52,8 procent geregistreerde planten variëteiten tegen de VS met een terugval van 2,9 procent. Investerings in agri-food startups namen in China in 2018 met 222 procent toe ten opzichte van 2017.⁵³

In Maart 2021 heeft China haar nieuwste vijfjarenplan uitgebracht met daarin ook aandacht voor landbouw en haar plattelandstrategie. De nadruk ligt in deze strategie op het verhogen van het zelfvoorzienend vermogen door het verhogen van de productie en voedselkwaliteit, en de ontwikkeling van de plattelandseconomie. Doel is o.a. om de armoede te bestrijden en zo het verschil in levenspeil tussen stad en platteland terug te dringen. Om deze doelen te bereiken wil China inzetten op modernisering van de landbouwproductie om de opbrengst per hectare te verhogen, zaadveredeling en het beschermen van intellectueel eigendom om zo commerciële zaadbedrijven te ontwikkelen en minder afhankelijk te zijn van internationale spelers. Ook legt de strategie nadruk op de ontwikkeling van de dierlijke sector zoals varkens, pluimvee, runderen en aquacultuur. Het wetenschappelijk onderzoek wordt versterkt en deze kennis moet in de regio's worden ingevoerd, bijvoorbeeld over waterbesparende landbouw om verwoestijning tegen te gaan. Daarnaast wordt ook het moderniseren van basisvoorzieningen en infrastructuur genoemd als speerpunt voor de komende 5 jaar, in 2025 moet bijvoorbeeld 88% van de huishoudens op leidingwater zijn aangesloten.⁵⁴ De strategie is ambitieus, en maakt duidelijk dat China hard bezig is op gebied van landbouw. Tegelijkertijd biedt het plan nauwelijks oplossingen en worden er vooral doelen gesteld en is vooral als een 'top down' plan te kenschetsen. Het is een belangrijke ontwikkeling maar geen directe maatstaf voor verandering op lokaal niveau waar adaptatie en ontwikkeling vaak langzaam gaat, onder andere door de decentralisatie van beleid, tekort aan kennis en (modern) agrarisch onderwijs en beschikbare middelen.⁵⁵ Kleinschalige en laag opgeleide boeren vormen 98% van de landbouwsector in China, met een toenemend aandeel van vergrijzende boeren, die de waarde van moderne technologie niet inzien, niet bereid zijn te investeren en/of deze technologieën niet kunnen toepassen.⁵⁶ Bovendien is verdergaande betrokkenheid is een mogelijk risico voor de staat, gezien de sterke verbanden tussen voedselzekerheid en -veiligheid en politieke

⁴⁸ <https://www.nytimes.com/interactive/2016/10/24/world/asia/living-in-chinas-expanding-deserts.html>, <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2019/07/04/china-fighting-desertification-and-boosting-incomes-in-ningxia>, <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IHR-03-2020-0007/full/html>

⁴⁹ <https://www.futuredirections.org.au/publication/wasteful-dragon-food-loss-waste-china/>, <https://www.nature.com/articles/s43016-021-00317-6?proof=t%29>, <https://www.foodlogistics.com/transportation/cold-chain/article/12346063/chinas-cold-chain-is-growing-to-meet-demand-despite-its-many-broken-links>, <https://www.nvkl.nl/wp-content/uploads/2021/01/Rapport-2078-Market-Study-on-Cold-Chain-Logistics-in-China.pdf>

⁵⁰ <https://www.trouw.nl/nieuws/kunnen-we-ophouden-met-zeuren-over-de-mondialisering-b13a345f/>

⁵¹ <https://thediplomat.com/2020/09/china-food-security-and-geopolitics/>

⁵² Terence P. Stewart and Jin Ma, China's Support Programs for Selected Industries: Agriculture (The Trade Lawyers Advisory Group, June 2007), <https://www.uscc.gov/sites/default/files/Research/TLAG%20Report%20-%20China's%20Support%20Program%20for%20Agriculture.pdf>

⁵³ <https://www.csis.org/analysis/chinas-growing-power-food-secure-world>, [https://www.ewmagazine.nl/buitenland/achtergrond/2020/10/nederlands-onderzoek-chinese-staatsbedrijven-kopen-in-het-geheim-europese-bedrijven-780061/](https://www.ers.usda.gov/webdocs/publications/88572/eib-192.pdf?v, https://www.ewmagazine.nl/buitenland/achtergrond/2020/10/nederlands-onderzoek-chinese-staatsbedrijven-kopen-in-het-geheim-europese-bedrijven-780061/), <https://www.ad.nl/binnenland/cda-landbouwgrond-beschermen-tegen-chinezen-a99bed22/>

⁵⁴ <https://www.agroberichtenbuitenland.nl/landeninformatie/china/nieuws/2021/03/12/china-5-jarenplan-landbouw-en-plattelandstrategie>, https://cset.georgetown.edu/wp-content/uploads/t0284_14th_Five_Year_Plan_EN.pdf, http://www.sainonline.org/pages/zhishiku/%E4%BF%A1%E6%81%AF%E9%80%9A%E6%8A%A5/SAIN_Inforsheet%20No%2031.pdf

⁵⁵ <https://dl.acm.org/doi/fullHtml/10.1145/3450148.3450199>, <https://research.rabobank.com/far/en/sectors/farm-inputs/how-far-are-chinese-farmers-from-adopting-digital-agriculture.html>

⁵⁶ <https://research.rabobank.com/far/en/sectors/farm-inputs/how-far-are-chinese-farmers-from-adopting-digital-agriculture.html>

legitimiteit.⁵⁷ Van belang is daarom dat goed wordt vastgesteld waar lokale prioriteiten echt liggen, en hoe deze te ondersteunen. Met dit als basis maken initiatieven en instrumenten meer kans het noodzakelijke ontwikkelingsproces te ondersteunen en ook op andere beleidsterreinen als inkomensvorming, -verdeling, water en milieu stappen te zetten. Een belangrijke vraag is dan ook: wat betekent de focus die China legt op landbouwonwikkeling en welke kansen of bedreigingen biedt dit voor Nederland en de EU?

Het multilateralisme en de multilaterale verdragen en instituties die de vrije handel tussen landen mogelijk maken staan onder druk. Het economische wereldbeeld van vandaag wordt gekenmerkt door nieuwe machtsverhoudingen, opkomend protectionisme en staatskapitalistische tendensen; stelsels van overheidsmaatregelen om bescherming te bieden aan binnenlandse landbouw, producenten en industrieën. Dit betreft bijvoorbeeld extra beperkingen op toegang tot markten, handelsbarrières en exportquota, en dit heeft veelal geleid tot scherpe internationale concurrentie en handelsoorlogen tussen grootmachten (met name de VS en China). De Nederlandsche Bank stelt dat het aandeel bedrijven dat beperkingen in de internationale handel ervaart, in 10 jaar tijd is gestegen van 40 naar 80 procent.⁵⁸ Eind 2019 waren er 438 actieve handels- en investeringsbelemmeringen met de EU in 58 derde landen opgenomen in de EU-markttoegangsdatabank.⁵⁹ Dit recordcijfer en de verlengde levensduur van een aantal belemmeringen wijst erop dat het protectionisme toeneemt en structureel verankerd raakt in relaties met veel partners.⁶⁰ De groeiende handelsoverbalans speelt het huidige protectionistisch beleid verder in de hand. China, nu de tweede economie ter wereld, is een staatsgeleide economie waarin de staat zich actief bemoeit met strategische industrieën of die zelfs in eigendom heeft. China heeft ongeveer 38 handelsbarrières die de export- en investeringsmogelijkheden van de EU belemmeren.⁶¹ Ook in het westen wint protectionisme terrein. De Brexit onder minister-president Johnson en het “America First” beleid onder voormalig president Trump zijn hier voorbeelden van. Rusland zoekt in Wit-Rusland macht over kaliumreserves, een strategische en onvervangbare grondstof voor onder andere de landbouw, om marktmacht en een geopolitieke troefkaart te ontwikkelen tegenover grote kalium-importeurs als de VS, Brazilië, China en India. Deze ontwikkelingen ondermijnen de vrije en op regels gebaseerde handel en kunnen de-globalisering teweegbrengen. Dit wordt verder versneld door de druk op het klimaat. Dit betekent dat steeds meer bedrijven gaan afstemmen met hun overheden, ook op het gebied van agri-food met daarbij het nationale belang als leidmotief.⁶² De Nederlandse handel is voor een groot deel regionaal van aard doordat meer dan de helft van de economische waarde van het Europees continent komt. Het feit dat landen binnen de Europese markt elkaar geen handelsbarrières mogen opleggen biedt enige bescherming tegen de impact van protectionisme. Toch is Nederland niet immuun, aangezien een groot deel (ongeveer 40%) van de toegevoegde waarde die Nederland genereert uiteindelijk komt uit landen waar Nederland geen direct handelsverdrag mee heeft afgesloten.⁶³

Om te voorkomen dat de EU een speelveld wordt van grootmachten gedreven door geopolitieke belangen streeft de EU sinds kort naar strategische autonomie en soevereiniteit.⁶⁴ Dit veronderstelt het vermogen om autonoom te handelen en de regie over de eigen keuzes op strategische terreinen te behouden. In de EU China-strategie van 2019 werd de noodzaak aangehaald om het economisch en industriebeleid te versterken met sterke Europese spelers rond strategische waardeketens die essentieel zijn voor haar industriële concurrentievermogen.⁶⁵ Op het gebied van landbouw richt de EU

⁵⁷ <https://www.asiasentinel.com/p/food-safety-political-legitimacy-china>

⁵⁸ <https://www.dnb.nl/media/oyvdqmo2/os-internationale-samenhang.pdf>

⁵⁹ <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/nl/content/welkom-bij-gebruikers-van-access2markets-market-access-database>

⁶⁰ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0236&from=EN>

⁶¹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0236&from=EN>

⁶² <https://www.trouw.nl/nieuws/kunnen-we-ophouden-met-zeuren-over-de-mondialisering-b13a345f/>

⁶³ <https://www.dnb.nl/media/oyvdqmo2/os-internationale-samenhang.pdf>

⁶⁴ [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/652096/EPRS_STU\(2020\)652096_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/652096/EPRS_STU(2020)652096_EN.pdf)

⁶⁵ [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/652096/EPRS_STU\(2020\)652096_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/652096/EPRS_STU(2020)652096_EN.pdf)

zich met haar Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB)⁶⁶ op het bevorderen van een duurzame en concurrerende landbouwsector. Dit aangepaste GLB levert een aanzienlijke bijdrage aan de Europese Green Deal, vooral met betrekking tot de strategie van boer tot bord (Farm to Fork)⁶⁷ en de biodiversiteitsstrategie.⁶⁸ Onder andere door het creëren van een eerlijke deal en een stabiele economische toekomst voor boeren; stellen van hogere ambities voor milieu- en klimaatactie; veiligstellen van de positie van de landbouw in het hart van de Europese samenleving. Voor de EU betekent autonomie niet dat landen zoals China buitenspel worden gezet, maar dat juist wordt gewerkt aan sterkere mondiale partnerschappen. De *Strategic Agenda for Cooperation 2025*⁶⁹ veronderstelt samenwerking met China op allerlei vlakken, waaronder samenwerking voor het veiligstellen van voedselzekerheid, op gebied van duurzame landbouwproductie, biologische landbouw, plattelandontwikkeling en landbouwonderzoek.⁷⁰ De EU wens van strategische autonomie en soevereiniteit vindt plaats in een context van toenemende technologische ontwikkelingen en kennis. Dit betreft bijvoorbeeld, zaadveredeling, dierlijke productie, hoogtechnologische kassenbouw en ICT-gedreven ontwikkelingen. Met deze technologieën kunnen sterkere en meer resistente zaden worden ontwikkeld en groenten en fruit worden geteeld onder moeilijkere condities zoals weinig of zilt water of extreme warmte. De Nederlandse kennis en kunde op dit gebied is van groot belang voor China dat de inzet van hoogwaardige agrarische technologieën en ontwikkeling goed kan gebruiken. China zet hier al op in.

De veranderende machtsverhoudingen en voedselbehoefte in China biedt kansen voor Nederland in EU-verband om de landbouwindustrie strategisch in te zetten in handelsrelaties om op andere dossiers eisen te stellen. Door afhankelijkheden te creëren vergroot de EU haar speelruimte en machtspositie en kan ze eisen stellen waaraan andere landen moeten voldoen. De strenge eisen aan de activiteiten met genetisch gemodificeerde organismen (gmo's) kunnen wellicht gebruikt worden om buitenlandse producenten te dwingen de EU-standaarden over de nemen.⁷¹ Zo kunnen ook eisen worden gesteld aan de Chinese import vanuit de EU via de koppeling met andere dossiers zoals export van metalen, watermanagement of innovatie en markttoegang, op condities die voor Nederland en de EU voordelig zijn.⁷² China's voedselbehoefte biedt ook mogelijke kansen om belangrijke kwesties zoals regelgeving en handhaving van intellectuele eigendom onder de aandacht te brengen.

4.5.2. Interne Nationale Ontwikkelingen

De internationale doelstellingen en ontwikkelingen op gebied van klimaat en economie, biomassa, broeikasgasreductie, landbouw en duurzaamheid zijn niet los gekoppeld van Nederlands beleid. Ook in Nederland staan deze thema's centraal, zoals duidelijk werd tijdens de Tweede Kamerverkiezingen afgelopen maart dit jaar. Hier draaide de discussie met name om hoe Nederland internationale en nationale klimaatdoelstellingen gaat behalen, bijvoorbeeld door vervuilende industrieën meer laten betalen voor uitstoot, gebruik van biomassa en kernenergie, en het stimuleren van verduurzaming in de woningbouw en om over te gaan op andere vormen van energievoorziening. De toekomst van Nederlandse voedselproductie en verduurzaming van de landbouw staat in deze discussies centraal en wordt veelal gezien als een gepolariseerd debat dat al sinds de jaren zestig en zeventig speelt. Aan de

⁶⁶ https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/future-cap_en

⁶⁷ https://ec.europa.eu/food/system/files/2020-05/f2f_action_plan_2020_strategy-info_en.pdf

⁶⁸ <https://www.consilium.europa.eu/nl/press/press-releases/2020/10/23/council-adopts-conclusions-on-the-eu-biodiversity-strategy-for-2030/>

⁶⁹ https://eeas.europa.eu/archives/docs/china/docs/eu-china_2020_strategic_agenda_en.pdf

⁷⁰ https://eeas.europa.eu/archives/docs/china/docs/eu-china_2020_strategic_agenda_en.pdf

⁷¹ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/biotechnologie/wetten-en-regels-biotechnologie>

⁷² <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2020/07/18/hoogleraar-rob-de-wijk-landbouw-is-van-grote-strategische-waarde>

ene kant vindt men dat de agri-food sector meer moet investeren in technologie en efficiëntie en aan de andere kant vindt men dat landbouw juist meer ecologisch verantwoord en natuurlijk moet.⁷³

De LNV-visie '*Waardevol en Verbonden*' stelt een omslag voor naar kringlooplandbouw door de verandering van 'voortdurende verlaging van de kostprijs van producten naar voortdurende verlaging van het verbruik van grondstoffen door een efficiëntere benutting in kringlopen'.⁷⁴ De visie stelt dat de nadruk op kostenverlaging en productieverhoging gepaard gaat met kleine, en soms negatieve, marges en economische kwetsbaarheid, verlies van biodiversiteit, druk op de leefomgeving, het milieu en de kwaliteit van drinkwater. Toen de visie werd onthuld in 2018, stelde het kabinet dat de kringlopen van grondstoffen en hulpbronnen in 2030 op een zo laag mogelijk schaalniveau moet worden gesloten. Stappen richting de kringlooplandbouw zijn al gezet door de melkvee- en zuivelsector die een streefbeeld hebben opgesteld om in de bedrijfsvoering mineralenkringlopen beter te sluiten, veevoer meer lokaal te produceren en meer ruimte te bieden voor weidegang. Het Kabinet zet zich in voor de realisatie van de kringlooplandbouw, en biedt onder andere financiële regelingen en subsidies voor boeren die willen omschakelen naar meer duurzame (kringloop) landbouw.⁷⁵

Tegelijkertijd schuurt deze visie met geopolitieke ontwikkelingen en de noodzaak voor Nederland en de EU om haar handels- en machtspositie te verankeren en versterken door inzet van haar hoogtechnologische, efficiënte en kwalitatief hoogwaardige voedselproductie. Wat betekent de omslag naar kringlooplandbouw voor de machtspositie van de EU vis-a-vis China? Tegen de achtergrond van de geschetste externe en interne ontwikkelingen is het van groot belang dat de overheid, Nederlandse agri-food bedrijven en kennisinstellingen samen nadenken over de toekomst van landbouw en de Nederlandse positie en strategie.

4.6. Resultaten Ronde Tafels

De gesprekken aan de ronde tafels zijn opgedeeld in een aantal observaties. Dit zijn inzichten en dilemma's die door de deelnemers naar aanleiding van de vragen en stellingen naar voren werden gebracht.

4.6.1. Inzichten en dilemma's

De handelsrelatie tussen China en Nederlandse agri-foodsector roept tegenstrijdige associaties op. Waar de deelnemers dit enerzijds als een noodzakelijke en kansrijke aangelegenheid zien om samen te werken met China, wordt de relatie ook gezien als uitdagend en moeizaam. Omdat de Chinese markt enerzijds zeer aantrekkelijk is en tegelijkertijd zeer competitief en onzeker is de relatie tussen Nederlandse agri-food business met China te kenschetsen als *High Risk-High Gain*. Zeker als de risico's op termijn kunnen worden beteugeld stellen de deelnemers dat het een zeer aantrekkelijke markt zal blijven. Ook de onzekere rechtsbescherming en de constante noodzaak om IP te beschermen wordt gezien als onvermijdelijk.

⁷³ <https://www.volkskrant.nl/kijkverder/2018/voedselzaak/artikelen/weg-met-het-hokjesdenken-in-de-landbouw/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>

⁷⁴ Ministerie van Landbouw, Natuur, en Voedselkwaliteit. 'Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden: Nederland als koploper in de kringlooplandbouw.' September 2018.

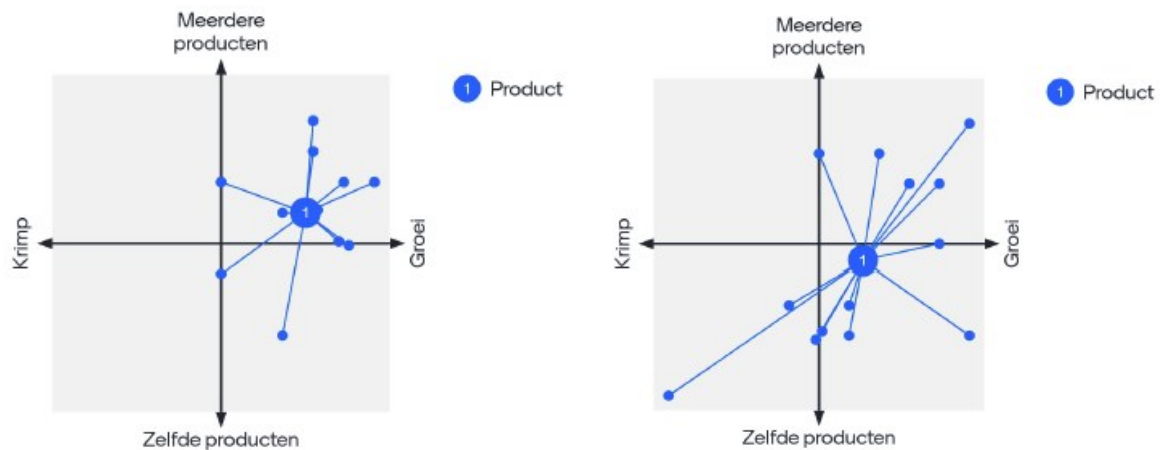
⁷⁵ <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2021/03/18/tjeerd-de-groot-nu-samen-met-boeren-aan-de-slag>, <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/09/15/begroting-lnv-duidelijkheid-voor-de-nederlandse-landbouw-en-natuur>

Figuur 5 Associaties van de agri-food deelnemers met betrekking tot zaken doen in China.

4.7. Machtsverhoudingen in onbalans en Nederlandse Agri-food Strategie China

Sectoren die zakendoen met China beschouwen de onbalans in de onderhandelingsposities als onvermijdelijk om meer toegang te krijgen tot de Chinese markt, maar ook onrustig en het vergt veel inzet. Daarbij werd herhaaldelijk aangegeven dat ondersteuning daarvan door de diplomatieke vertegenwoordigingen van grote waarde is en verdere uitbouw daarvan wenselijk. Deelnemers verwachten enerzijds een groei van de export in de komende 5 tot 10 jaar, maar anderzijds ook dat Nederland veel moeite zal hebben met de aangescherpte handelsregels vanuit China.

Figuur 6 Inschatting van de vooruitzichten van de deelnemers van beide ronde tafels voor de komende 5 tot 10 jaar. De 1 geeft de gemiddelde score aan, de bolletjes de spreiding van de antwoorden.

Deelnemers ervaren vooral belemmeringen door ongelijke machtsverhoudingen, strenge lokale regelgeving maar ook de soms wisselende situaties met betrekking tot de rechtszekerheid en het moeizaam kunnen beschermen van het intellectueel eigendom en kennis. Op nationaal en Europees niveau ervaren de deelnemers belemmeringen door het gebrek aan een heldere eenduidige aanpak en strategie. Hierdoor is de Nederlandse agri-food business investeringsbereidheid soms beperkt.

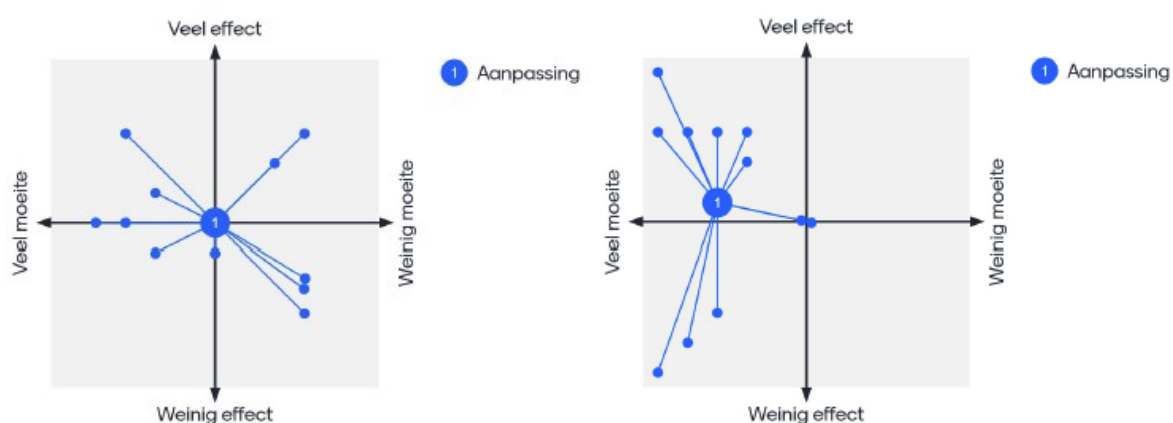
Een van de grootste belemmeringen voor de deelnemers op dit moment is het gebrek aan een gerichte China strategie met betrekking tot de agri-food sector. Daarbij werd aangegeven dat iedere sector andere behoeftes heeft, en dat er ook een verschil is tussen de belangen van de Nederlandse marktleiders (zij gaan vooralsnog liever bilateraal) en kleinere spelers (zij trekken liever in EU-verband op). Een afgestemde strategie van het ministerie met haar nationale en internationale partners (Ministerie – Sectoren, NL – EU, NL – Internationaal, EU – China en NL – China) ontbreekt deels en daarmee ontstaat onvoldoende coherentie hoe met China om te gaan. De machtsbasis (samen sterk) neemt hierdoor af.

Wat betreft de samenwerking binnen de 'gouden driehoek' is het van belang dat innovatie binnen Nederland in kennisinstellingen en/of bedrijven blijvend wordt gestimuleerd. Hierdoor kunnen Nederlandse bedrijven een stap voorblijven op hun (Chinese) concurrenten. Hierbij werd aangegeven dat enerzijds goede IP-bescherming nodig blijft maar dat de beste strategie is om steeds voorop te lopen met innovaties. Dit helpt ook om naast de huidige moeilijk te (in EU-verband) beschermen IP-posities aantrekkelijk te blijven.

Ten aanzien van innovatie moeten Nederlandse bedrijven niet naïef zijn wat betreft hun positie in China. Hoewel Nederlandse bedrijven op dit moment een voorsprong hebben op het gebied van innovatie, is dit niet vanzelfsprekend. Wanneer er geen nadruk meer wordt gelegd op het innovatief vermogen is deze voorsprong mogelijk snel vergeven. Daarbij is het belangrijk om Nederlandse hoogwaardige kennis te identificeren, te beschermen en te zorgen dat intellectueel eigendom wordt gerespecteerd. Daarnaast moet constant zicht worden gehouden op waar de Chinese kennispositie achterloopt, waar extra alertheid geboden is met betrekking tot marktpositie, verlies van onze kennisvoorsprong en bescherming van intellectueel eigendom.

4.7.1. Handelsregels, rechtsbescherming en (business) intelligence

In het algemeen stelden de deelnemers dat het voor Nederland van belang is om multilateraal op te treden tegen China. Wanneer het gaat om China is er sprake van een ongelijk speelveld, waarbij China vaak de toon zet en Nederland gedongen is zich hieraan aan te passen.

Figuur 7 Beoordeling of de sector aangescherpte handelsregels met China kan de opvangen. De 1 geeft de gemiddelde score aan, de bolletjes de spreiding van de antwoorden.

Dit dwingt om China te benaderen vanuit een Europese context, om het gewenste *level-playing field* te creëren. Dit is echter minder het geval voor marktleiders binnen een sector. Zij geven er soms de voorkeur aan om bilaterale relaties aan te gaan met China, waarin zij een voorbeeld zetten voor kleinere bedrijven. Toch pleitten zij ook voor een dubbelstrategie: multilateraal optreden met daarnaast de wens

om ook bilateraal zaken af te stemmen. Dit blijft echter wel complex en de vraag is of de bilaterale aanpak op langere termijn houdbaar blijft.

Er is veel te winnen door in te zetten op diplomatie en (business) intelligence. Op dit moment is het Nederlandse diplomatieke apparaat onvoldoende toegerust om alle zaken succesvol te beïnvloeden. Chinese belangen worden doorgaans op informele wijze behartigd. Hier is voor Nederland veel winst te behalen, vooral ook op provinciaal niveau en met Chinese agri-food koepels. Pre-competitieve analyse, onder meer van de kennisinfrastructuur, het onderzoek van potentiële Chinese partners, zou hieraan erg bijdragen. Het proactief promoten van Nederlandse bedrijven op dat niveau is zeer gewenst. Andere landen als Denemarken en Duitsland besteden hier meer aandacht aan door middel van goed georganiseerde industrievertegenwoordiging, waardoor het voor hen makkelijker is om bepaalde zaken voor elkaar te krijgen.

Er is gesuggereerd een andere aanpak te kiezen in de relatie met China. Op dit moment ligt er een sterke nadruk op handel. Een mogelijke andere aanpak zou meer uit kunnen gaan van *strategisch partnerschappen*. Deze bredere samenwerking is mogelijk op langere termijn vruchtbaarder dan een samenwerking die puur en alleen op handel gericht is. Een bijkomend voordeel zou zijn dat er ook grote stappen gemaakt kunnen worden op het gebied van klimaatverandering. Om echt impact te kunnen maken, is het van belang om grote landen als China aan boord te hebben.

4.7.2. Martkomvang en ontwikkeling

China heeft een tekort aan landbouwareaal en ontbeert veel kennis en expertise, vooral op middenkader niveau. Tegelijkertijd zet China momenteel meer in op duurzaamheid en kwaliteit (voedselveiligheid). Nederland heeft internationaal gezien maar ook in China een sterk imago op het gebied van agri-food. In dit opzicht zijn er voor Nederland goede kansen om de waarde van de export naar China te vergroten. Daarnaast hebben Chinese consumenten andere voorkeuren dan Europese consumenten, waardoor er voor Nederland nieuwe markten aangeboord kunnen worden. Een voorbeeld hiervan is dat producten als varkensmagen in Nederland amper verkocht kunnen worden, terwijl hier in China grote vraag naar is. Hierdoor kan toegang tot nieuwe productgroepen gerealiseerd worden.

Ondank de scores uit figuur 6 bleek uit de erop volgende discussie de verwachting dat de Nederlandse export naar China op de langere termijn (10+ jaar) mogelijk gaat krimpen omdat China graag zoveel mogelijk zelf wil produceren. Daarbij zet China in op het ontwikkelen van haar plattelandsgebieden. Hiervoor is enerzijds veel kennis en praktische expertise nodig. Anderzijds blijft voor China de uitdaging om deze kennis van kennisinstituten bij de boeren op het land te krijgen. Dit is al een uitdaging in Nederland, dus het wordt als extra lastig gezien om deze vertaalslag ook in China te maken.

Een probleem dat daarom momenteel relatief vaak voorkomt, is dat Chinese bedrijven weliswaar kwalitatief zeer hoogwaardige en hoogtechnologische producten uit Nederland importeren maar niet over de nodige kennis en expertise beschikken om deze succesvol te gebruiken waardoor de *return on investment* achterblijft. Dit schaadt het Nederlandse imago en business klimaat. Het is van belang een balans te vinden tussen het (benodigde) overdragen van noodzakelijke middenkaderkennis om Nederlandse producten succesvol te laten gebruiken in China, en tegelijkertijd zelf een voorsprong te behouden op het gebied van R&D en innovatie. Een suggestie die is gedaan is om feitelijk *managed services* met Nederlandse experts te gaan aanbieden. De vraag is daarbij wel of deze aanpak een, voor de Nederlandse sector, voldoende schaalbaar model is.

5. Bijlage Gebruikte documenten en eerder HCSS-onderzoek

5.1. Gebruikte Documenten

1. De 17 SDG's;⁷⁶
2. Akkoord van Parijs (2015);⁷⁷
3. Strategische EU-agenda 2019-2024;⁷⁸
4. EU Green Deal en onderliggende strategieën;⁷⁹
5. WTO-verdragen (World Trade Organisation) en andere handelsakkoorden;
6. Nederlands buitenlandbeleid van Buitenlandse Zaken, waaronder de BHOS-nota Investeren in Perspectief⁸⁰ en Handelsagenda;⁸¹
7. Non-paper Nederland-Frankrijk (handel en duurzaamheid);⁸²
8. Convention on Biological Diversity/ EU Biodiversiteitsstrategie;⁸³
9. Internationale bossenstrategie;⁸⁴
10. Missiegedreven Topsectoren beleid;⁸⁵
11. Beleid Internationaal Verantwoord Ondernemen (IMVO)⁸⁶
12. LNV-visie Waardevol en Verbonden.⁸⁷

5.2. Eerder HCSS onderzoek

1. <https://hcss.nl/report/the-global-resource-nexus/>
2. <https://hcss.nl/news/harvesting-golden-opportunities-for-the-dutch-agri-food-business-in-china/>
3. <https://hcss.nl/report/the-netherlands-in-the-global-food-system/>
4. <https://hcss.nl/report/mapping-agribusiness-opportunities-in-the-mena/>
5. <https://hcss.nl/report/soy-supply-security-for-the-netherlands/>
6. <https://hcss.nl/report/future-contours-of-agriculture-and-food/>
7. <https://hcss.nl/report/what-the-official-websites-say-on-soy-and-palm-oil/>
8. <https://hcss.nl/report/the-global-resource-nexus/>
9. <https://hcss.nl/news/harvesting-golden-opportunities-for-the-dutch-agri-food-business-in-china/>

⁷⁶ <https://sdgs.un.org/goals>

⁷⁷ <https://eur-lex.europa.eu/content/paris-agreement/paris-agreement.html?locale=nl>

⁷⁸ <https://www.consilium.europa.eu/nl/press/press-releases/2019/06/20/a-new-strategic-agenda-2019-2024/>

⁷⁹ https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_nl

⁸⁰ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/beleidsnota-s/2018/05/18/pdf-beleidsnota-investeren-in-perspectief>

⁸¹ <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/moties/detail?id=2020Z19343&did=2020D41706>

⁸² <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/05/14/kamerbrief-inzake-frans-nederlandse-non-paper-over-handel-duurzaamheid-en-socialeconomische-ontwikkeling>

⁸³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0380&from=EN>

⁸⁴ <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-landbouw-natuur-en-voedselkwaliteit/documenten/kamerstukken/2020/11/18/uitwerking-ambities-en-doelen-landelijke-bossenstrategie-en-beleidsagenda-2030>

⁸⁵ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2019/04/26/missies>

⁸⁶ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/internationaal-maatschappelijk-verantwoord-ondernemen-imvo>

⁸⁷

10. https://hcss.nl/wp-content/uploads/2013/02/HCSS_19_02_13_The_Emerging_Geopolitics_of_Food_webversie_II.pdf
11. <https://hcss.nl/report/risks-and-opportunities-in-the-global-phosphate-rock-market-robust-strategies-in-times-of-uncertainty/>
12. https://hcss.nl/wp-content/uploads/2012/12/Strategy_Change_From_Farm_to_Fork.pdf
13. <https://hcss.nl/report/food-security/>
14. <https://hcss.nl/report/monthly-alert-dutch-foreign-relations-index/>